

город обосновался на первой террасе слияния рек и только в середине XV в. был перенесен в теперешнее место.

Орнаментика керамики поселения, датируемая X—XIV вв., не имеет аналогов в публикованном материале Литвы и Латвии. Похожий тип орнаментики найден в могильниках Пруссии и Скандинавии.

Истоками города Каунаса следует считать ранее поселение. Традиции орнаментики керамики поселения не отражаются в городском археологическом материале второй пол. XIV в. Предполагается, что в поздней стадии существования поселения здесь жили западные балты или викинги.

Рис. 1. Керамика из слоев раннего поселения в районе ул. Траку и Пилес.

Рис. 2. Керамика древнейшего слоя на участке ул. Вильняус, №№ 22—24.

R. SPRAINAITIS

XVII—XIX A. OLANDIŠKO TIPO PYPKĖS KLAIPĖDOS KULTŪRINUOSE SLUOKSNIUOSE

Rūkyti pypkes Europoje dar XVI a. pradžioje pradėjo Ispanijos ir Portugalijos jūreiviai. Tą „velnio išproti“ jie pernešė į Olandiją, Prancūziją, Angliją¹. Pirmieji molines pypkes pasigamino anglai XVI a. pabaigoje. XVII a. pradžioje anglų pypkių gamybos meistrai atsikėlė į Rotterdamą. Pypkių gamybai jie naudojo kaoliną arba kitaip vadinamą baltąjį molį ($H_4Al_3Si_2O_9$)².

Meistrai pagamindavo molinę arba medinę formą, susideančią iš dviejų pusiu, ir per galvutę pripildydavo ją šlamo (molio tyrės). Šlamas gerai užpildydavo formą ir bedžiūdamas traukdavosi prie sienelių. Molui kiek pradžiūvus, kotelje pradurdavo skylutę. Taip gaminant pypkės išeidavo mažesnės nei pati forma.

Olandijos prekybinis laivynas, karaliaučių Baltijos ir Šiaurės jūrose, savo naująja produkciją vežė į visus pajūrio kraštus. Vien tiktais Goudos miesto meistrai XVIII a. pypkėmis aprūpindavo pusę Europos³. XVIII a. pabaigoje

savo eksportą padidino Anglija ir Vokietija, ir tai buvo rimta konkurencija Olandijai.

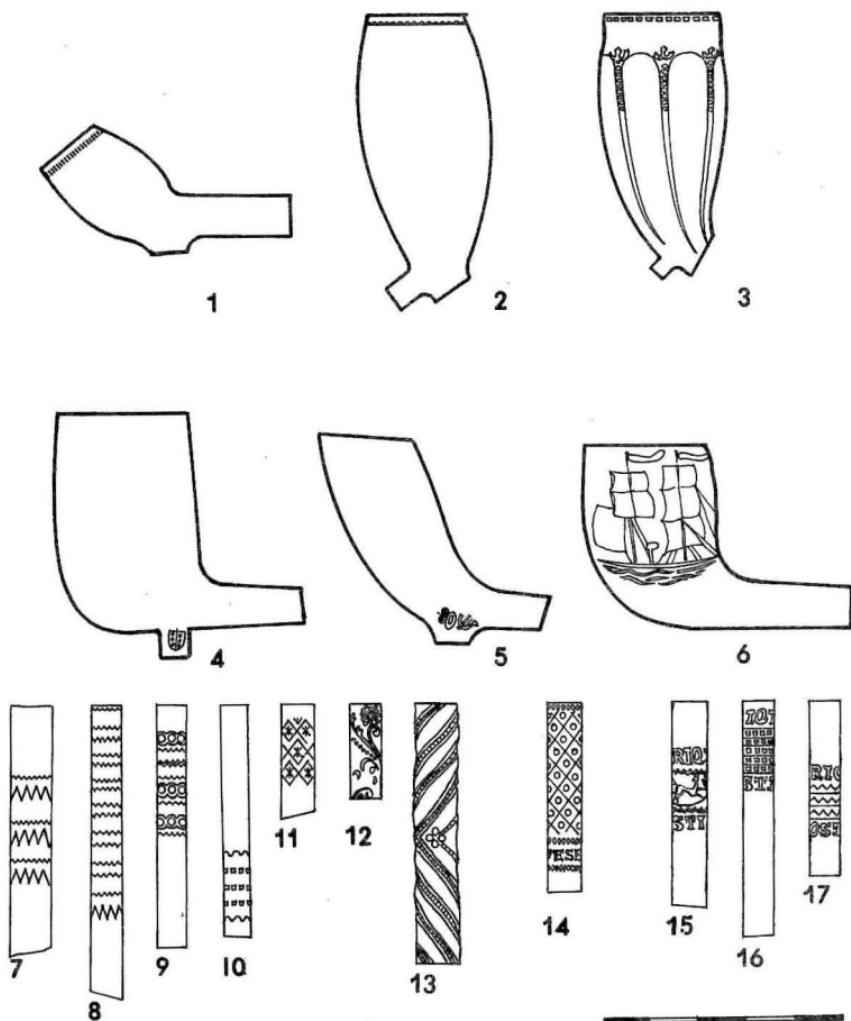
Baltojo molio pypkės buvo žinomos ir Lietuvoje. Jų randama Kauno ir Vilniaus senamiesčiuose, Palangoje ir Šventosios gyvenvietėje, Šilutėje ir Biržuose, tačiau daugiausiai aptinkama Klaipėdoje. Klaipėdiečiai pypkių negamino, todėl nuo XVII a. jos minimos įvežamų prekių sąrašuose. 1671 m. „pypkių tabakui rūkyti“ avežta už 138 guldenus, 1676 m. — už 11 guldenų, 1673 m. — viena statinė, 1680 m. — už 10 talerių, 1681 m. — už 10 olandiškų guldenų, 1682 m. — dvi statinės pypkių ir už 6 talerius, 1760 m. — už 25 guldenus⁴. Sąrašuose nepažymėta, iš kokių šalių laivai gabendavo prekes, tačiau yra žinoma, kad 1650 m. iš Klaipėdą aplaukė 28 laivai: 14 iš Olandijos, 8 iš Dancigo, 2 iš Liubeko. 1676 m. iš 26 laivų 12 buvo iš Olandijos⁵. Pažymétina tai, kad Anglijos laivų sąrašuose nėra, o tai vienintelė šalis, kuri galėjo konkurruoti su Olandija.

Lyginant XVII ir XVIII a. jūra atvežamų pypkių kiekius, matyti, kad pastarajame šimtmetyje šie skaičiai žymiai pranoksta žinomus iš XVII amžiaus. Šiuo atžvilgiu įdomus 1791 m. prekių sąrašas, kuriame minima vidaus gamybos pypkių siunta už 374 guldenus⁶. Vadinas, nuo XVIII a. pypkės gaminamos ir Prūsijoje. Dalis jų galėjo atkeliauti ir iš Karaliaučiaus fajanso fabriko.

Iki šiol Klaipėdoje rasta keli šimtai pypkių ar jų dalių, kurios skiriasi savo mase, forma ir dydžiu. Vienos iš jų nedidelės, 3,2—4,2 cm aukščio, kiek siaurėjančia anga, apie 1,6—2,0 cm skersmens. Kitos stambesnės, iki 5,4 cm aukščio ir su 2,1-2,5 cm skersmens anga. Jų galvutės su koteliu sudaro didesnį nei 90° kampą. Kito tipo pypkių galvutės stambios. Jų aukštis apie 4,7 cm, anga plati apie 2,8 cm skersmens. Galvutė su koteliu sujungta beveik stačiu kampu. Trečiojo tipo — kiek išlenktos, 4,8—5,2 cm aukščio, ir su 1,8—2,2 cm skersmens anga bei lygiu, tarsi nupjautu viršumi. Visų minėtų tipų pypkės kotelio apačioje turi 2—7 mm ilgio ir 3—7 mm skersmens ataugėles. Ketvirto tipo pypkės yra be ataugėlės ir savo forma primena dabartines (1 pav. 1—6).

Be galvučių, dar dažniau ir gausiau randama pypkių vamzdelių dalių. Jų ilgis siekdavo iki 50 cm. 1985 m. archeologinių tyrinėjimų metu Šventosios gyvenvietėje rastos pypkės su koteliu ilgis 26,8 cm⁷. Meistrai savo gaminius ir dekoruodavo. Galvučių viršų, išskyrus trečiąjį tipą, puoš-

davo rateliniu smulkių stačiakampių ar duobučių ornamentu. Šonai lygūs arba puošti reljefiniais „lašo formos“ iškilimais — ovais. Vamzdelius puošdavo rateliniu dantytu, rombu, kvadratelių ar apskritimų ornamentu. Kiek rečiau pasitaiko puoštų stilizuotu augaliniu ornamentu ar imituojančiu susuktą koloną (1 pav. 7—17).

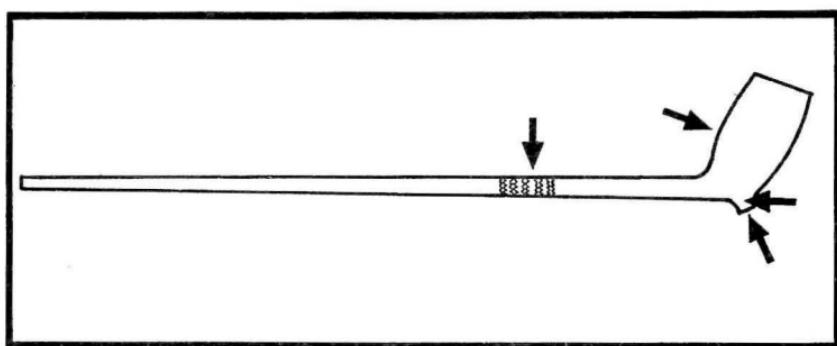

1 pav. Olandiškų pyppkių tipai ir kotelių ornamentika.

1-3 — 1 tipo pyppkės. 4 — antro tipo pyppkė. 5 — trečio tipo pyppkė. 6 — ketvirto tipo pyppkė. 7-11 — Pyppkių koteliai puošti rateliniu dantytu, apskritimų, kvadratelių ir rombu ornamentu.

- 12 — Stilizuotu augaliniu ornamentu. 13 — Susuktos kolonos.
 14 — Ratelinis rombų ornamentas su įrašu „OVERWESE“.
 15 — Augalinis ornamentas su bėganičiu elniu ir įrašu:
 „FABRIQUE ROSTIN“. 16 — Ratelinis stačiakampių ornamentas
 su įrašu: „FABRIQUE ROSTIN“. 17 — Ratelinis dantytas orna-
 mentas su įrašu: „FABRIQUE ROSTIN“.

Tačiau ne vien tik pagal formą ar dydį datuojamos olandiško tipo pypkės. Jos turi eilę taškų, kurie nurodo gamybos vietą ir leidžia tiksliau nustatyti datą. 2-ajame paveiksle parodytose vietose būna ženklai, kurie reiškia miesto ar fabriko pavadinimą, savininko inicialus ar simbolius, tokius kaip „liūtas“, „paukštis“, „raktas“, „burlaivis“.

2 pav. Pypkių ženklinimo vietas.

Pypkių, kurios būtų datuotos XVII a., turime nedaug (3 pav.). Dalis jų neženklintos. XVIII a. be ataugėlės galo pradėta ženklinti ir galvutės šone, šalia kotelio. Dažniausiai tai būna „B“ su karūna ir „gaidys“. Nuo amžiaus vidurio datuojamose kultūriuose sluoksniuose pasitaiko Olandijoje pagamintų pypkių su užrašu ant kotelio: „VERWESE GOUDA“, o XVIII a. antroje pusėje — „FABRIQUE ROSTIN“. Sutinkami ir įvairūs jų variantai. Tuo pat metu pasirodo pypkės, kurių ataugelėlių šonuose yra skydas su šešiomis žvaigždutėmis. Dviem atvejais — ir aštuoniomis. Retkarčiais virš skydo būna raidė „S“. Labai įvairūs ir ženklai, išpausti ataugėlės gale. (3, 4 pav.). XIX a. pradžioje skydas dažniausiai būna tik vienoje ataugėlės pusėje. Kitoje — iškilus taškas arba visai tuščia. Galimas atvejis, kad taip žymėtos pypkės XVIII a. pab.—XIX a. yra pagamintos Prūsijoje. XIX a. atsiranda pypkių, ornamentuotų reljefiniu stilizuotu augaliniu bei geometriniu motyvu. Galvutės taip pat puošiamos marinistine tematika, heraldiniais motyvais.

Šalia baltojo molio pypkių paplito fajansinės ir porcelianinės. Jų galvutes įmaudavo į medinius, kaulinius ar metalinius kotus. Rasta ir vietinių meistrų pagamintų pypkių. Jos dažniausiai būdavo išdegtos oksidaciniéje aplinkoje ir savo forma mėgdžiodavo fabrikines. Tokių pypkių randama visoje Lietuvoje⁸.

ŽENKLAI	XVII			XVIII			XIX		
	PIRMA R	VIDURYS	ANTRA R	PIRMA R	VIDURYS	ANTRA R	PIRMA R	VIDURYS	ANTRA R
E	—								
H	—	—							
FB	—								
PL		—		—					
					—				
M.M					—				
FL					—				
HW					—				
IFF				—					
						—	—	—	—
					—				
					—				
					—				
A					—				
					—				
LF					—				
					—				
					—				

3 pav. Pypkių ženklų chronologinė lentelė.

ŽENKLAI	XVII			XVIII			XIX		
	PIRMA P.	VIDURYS	ANTRA P.	PIRMA P.	VIDURYS	ANTRA P.	PIRMA P.	VIDURYS	ANTRA P.
EB									
F									
E									
I									
X									
33									
R									
G									
W									
VR									
14									
CB									
T									
B									
57									
X									
H									
K									

4 pav. Pypkių ženklų chronologinė lentelė.

Literatūra

1. Holčík Š. Fajky. Bratislava, 1984. S. 10.
2. Braanova A. Kouzlo keramiky a porcelanu. Praha, 1985. S. 418.
3. Бааш Э. История экономического развития Голландии в XVI—XVIII веках. М., 1949. С. 142.
4. Roerdanz J. Sammlung einiger Denkwürdigkeiten von der Königlich Preussischen Immediat—Stadt Memel, Königsberg, 1792. S. 129.
5. Forstreuter K. Die Memel als Handelstrasse Preussens nach Osten. Königsberg, 1931. S. 51.
6. Roerdanz J. Sammlung... S. 153.
7. Žulkus V. Šventosios gyvenvietė Palangos m. // Archeologinių žvalgomųjų kasinėjimų ataskaita. 1986. PRPI archyvas F 5, b 3890.
8. Ušinskas V. Tyrinėjimai Vilniuje K. Giedrio gatvėje // ATL 1982—1983 m. Vilnius, 1984. P. 120. Genys J., Sprainaitis R. Archeologiniai tyrimai Kretingoje // ATL 1986—1987 m. V., 1988. P. 131.

Р. СПРАЙНАЙТИС

КУРИТЕЛЬНЫЕ ТРУБКИ ГОЛЛАНДСКОГО ТИПА XVII—XIX В. В КУЛЬТУРНЫХ СЛОЯХ Г. КЛАЙПЕДЫ

Резюме

Первые в Европе трубки курить начали моряки Испании и Португалии в начале XVI в. До конца века эту привычку переняли в Голландии, Англии и в других странах. Первыми свои трубки стали изготавливать англичане. Но в начале XVII в. первенство по изготовлению курительных трубок переняла Голландия. Мастера делали трубки из белой глины-каолина ($\text{H}_4 \text{Al}_3 \text{Si}_2 \text{O}_9$).

Господствующие в Северном и Балтийском морях голландцы начали поставлять свой новый товар в большинство Европейских стран. Только в конце XVIII в. серьезными конкурентами им стала Англия и Германия.

Такие же трубки были известны и в Литве: в Вильнюсе, Каунасе, Паланге, Биржай. Но больше всего их найдено в портовом городе Клайпеда. Жители города их не изготавли-

вали, а покупали, и прежде всего, привезенные из Голландии. Об этом можно судить по количеству кораблей, прибывших в порт. Например в 1676 г. из 26 парусов 12 было голландских.

В конце XVIII в. трубки голландского типа начали изготавливать Пруссия, для обеспечивания, в первую очередь, местного рынка.

Все курительные трубки, найденные в г. Клайпеде, можно разделить на четыре группы (рис. 1). Головки трубок, кроме третьего типа, украшались колесиковым, ямочным орнаментом. Мундштуки трубки также украшали колесиковым геометрическим, а также стилизованным ростительным орнаментом. Но не только по цвету глины, форме и орнаментике определяется датировка. На трубке есть и больше точек, которые уточняют датировку (рис. 2). Важнейшая из них — выступ, который находится на мундштуке. На его конце часто бывали буквы, цифры и символы. Они обозначали название города, фабрики или инициалы мастера (рис. 3,4).

Курительных трубок, датируемых XVII веком, пока мало известно. С XVIII в. начали помечать и стороны выступа. Чаще всего это щит с шестью звездочками, а иногда и буквой «S» на верху. С середины XVIII в. на мундштуках трубок появляются надписи — «VERWESE GOUDA», а со второй половины — «FABRIQUE ROSTIN».

Начиная с XIX века, щит на мундштуке встречается чаще всего только на одной стороне. На другой стороне — «точка» или совсем ничего.

Можно предположить, что трубки с такими отметками изготовлены в Пруссии. С XIX века все чаще встречаются курительные трубки без выступа. Их стороны украшены поездами, парусниками, якорями или прусским орлом. Наряду с ними встречаются фаянсовые и фарфоровые курительные трубки.